

«8D02302 – Аударма ісі (батыс тілдері)» білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін ұсынылған Габдикаримова Гулжазира Сагидокасовнаның «Абай өлеңдері түпнұсқа және аударма мәтіндерінің мағыналық-құрылымдық сәйкестігі» атты диссертациясына

АННОТАЦИЯ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Диссертациялық жұмыста қазақтың ұлы ақыны Абай Құнанбайұлы поэзиясының орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармаларының сапасы, түпнұсқа және аударма мәтіндердің мағыналық-құрылымдық сәйкестігі мәселелері қарастырылады. Абай шығармашылығын зерттеудің үлкен бір саласы оның өлеңдерінің аудармаларының сапасын талдау болып табылады. Абай Құнанбаев шығармаларының аудармалары бойынша ғылыми зерттеулер бар болса да, қазіргі отандық аударматануда түпнұсқа және аударма мәтіндерінің мағыналық-құрылымдық сәйкестігін анықтау, аудармада қолданылған түрлі әдістерін қарастыру бойынша зерттеу жұмыстарының әлі де жетіспейтіндігі байқалады.

Зерттеу жұмысының өзектілігі ақын поэзиясын орыс және ағылшын тілдеріне аудару үдерісінде түпнұсқа мен аударма мәтіндерінің мағыналық-құрылымдық сәйкестігін анықтау, аудармада қолданылған әдістерді саралау, эстетикалық және әдеби интерпретациялау, талдау, типтендіру мен жіктеу мәселелерін қарастыру, сондай-ақ оны қазіргі филология ғылымдары аясында пәнаралық тұрғыдан зерттеу қажеттілігімен айқындалады. Сонымен бірге, Абай поэзиясының орыс және ағылшын тілдеріне аударылуы бойынша бүгінгі күнге дейін жинақталған ізденістерге шолу жасап, аударма жетістіктері мен кемшіліктерін талдау, жинақтау және бағалау да жұмыстың өзектілігін күшейте түседі.

Диссертациялық жұмыстың өзектілігі қазіргі таңда Қазақстандағы мәдениетаралық өзара әрекеттестік тілі болып табылатын, ғаламдық коммуникативтік ақпараттық жүйе ретіндегі орыс және ағылшын тілдерінің эстетикалық мүмкіндіктерін интерпретациялау және сипаттау қажеттілігімен де байланысты болып отыр.

Абай поэзиясын үш тілде салыстырмалы-салғастырмалы тұрғыда талдап-зерттеу Қазақстан Республикасының тіл саясатының концепциясы, Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын, «Үштұғырлы тіл» мәдени жобасын, 2015–2020 жылдарға арналған үш тілді білім беруді дамытудың жол картасын жүзеге асыру аясында тіл саясатын табысты іске асыруға қосымша серпін беретіні анық.

Зерттеу нысаны: Абай өлеңдерінің орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармалары.

Зерттеу жұмысының пәні: Абай өлеңдерінің түпнұсқа мен орыс және ағылшын тілдеріндегі аударма мәтіндерінің мағыналық-құрылымдық сәйкестігі.

Зерттеудің мақсаты: Абай өлеңдерінің орыс және ағылшын аудармаларындағы түпнұсқа мен аударма мәтіндерін салғастыру арқылы мағыналық - құрылымдық сәйкестігін анықтау.

Зерттеудің міндеттері. Диссертациялық зерттеу жұмысының мақсатына

қол жеткізуде төмендегідей міндеттер қойылды:

– зерттеу тақырыбына сәйкес отандық және шетелдік ғылыми еңбектерді саралау арқылы жұмыстың теориялық және әдіснамалық негіздерін айқындау және поэтикалық мәтіннің мағыналық және құрылымдық ерекшеліктерін нақтылап, поэтикалық аударманың теориялық негіздері мен практикалық тәсілдерін айқындау арқылы олардың өзара ықпалын және көркемдік қызметін дәлелдеу;

– поэтикалық аудармадағы эквиваленттілік мәселесінің ғылыми-теориялық сипатын талдап, оның типтері мен деңгейлерін анықтау арқылы аударма сапасына әсерін негіздеу;

– Абай өлеңдерін аударуда қолданылатын трансформацияларды, семантикалық сәйкестік мәселелерін және құрылымдық-композициялық ерекшеліктерін талдау арқылы олардың аударма үдерісіндегі поэтикалық мәні мен тілдік берілуін кешенді зерттеу;

– Абай өлеңдері аудармасындағы прагматикалық бейімдеу, мағыналық және құрылымдық сәйкестік мәселелерін талдау арқылы аударма стратегияларының тілдік құрылымды және поэтикалық мәнді сақтаудағы тиімділігін кешенді түрде анықтау;

– Абай өлеңдерінің орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармаларын зерттеу негізінде алынған мәліметтерді жүйелеп, салыстырмалы-салғастырмалы талдау жасау, олардың мағыналық және құрылымдық ерекшеліктерін айқындау және негізгі ғылыми қорытындыларды тұжырымдау.

Зерттеу дереккөздері. Диссертациялық жұмыста Абай Құнанбайұлының өлеңдерінің түпнұсқасы, сонымен қатар орыс және ағылшын тілдеріне аударылған нұсқалары қарастырылды. Талдау барысында мағыналық-құрылымдық сәйкестігі салыстырмалы-салғастырмалы әдіспен зерттелді. Негізгі әдістер анықталып, сапалық және сәйкестік талдау жүргізілді. Абай өлеңдерінің аудармалары келесі бірқатар аудармашылар еңбектерінен алынды, олар: С. Тілеубаев, Б. Кайрбеков, М. Петров, М. Адибаев, А. Гатов, М. Сұлтанбеков, О. Жанайдаров, А. Қодар, В. Налимов, Драгоман, Ю.Гдовский, З. Пахарукова, В. Киготь, Вс. Рождественский, Д. Роттенберг, А. Глоба, А. Штейнберг, А. Гатов, Д. Бродский, Ю. Кузнецов, М. Зенкевич, М. Сильченко, К. Досжан, А. Жовтис, М. Луконина, Б. Момышұлы, Л. Длигач, М. Тарловский, Э. Шехтман, Р. Маккейн, Том Боттинг, аталмыш аудармашылар еңбектері әдебиеттерден алынды, олар келесі дереккөдерден қолданылды: Құнанбаев, Абай – *Өлеңдер мен аудармалары I, II том* (2002); R. Seisenbaev – *Abai's Book of Words* (1995); А. Л. Жовтис – *Абай избранные стихи* (1985); Абай (Ибраһим) Құнанбаев – *Шығармаларының екі томдық толық жинағы. 1-2 том* (2003); Абай (Ибраһим) Құнанбаев – *Избранное / Перевод с каз.* (1970); Abai – *Book of Words* (2005); Абай – *Шығармалар* (1994); Абай – *Тридцать семь стихотворений. Составитель и переводчик М. Адибаев* (2006); Абай (Ибраһим) Құнанбаев – *Таңдаулылар / Қазақ тілінен аударма* (1970); Абай (Ибраһим) Құнанбаев – *Өлеңдер мен поэмалар* (1970); Құнанбаев, А. – *Poems. Переводы русских поэтов* (1995); Abai Kunanbayev – *Selected Poems* (1971); Жанайдаров, О. – *Абай. Избранные стихи и поэмы* (2023); Абай (Ибраһим) Құнанбаев – *Избранное / Перевод с каз.* (1970);

Абай (Ибрахим) Кунанбаев – *Избранное / Перевод с каз., комментарий А. Кодара* (1996); Кунанбаев, Абай – *Избранное. Перевод с каз. / Сост. М. Магауина* (1981); *Abai – Book of Words* (2003); Абай Кунанбаев – *Безветренной ночью луна... / Перевод с каз. М. Султанбекова* (1992).

Зерттеу әдістері. Диссертациялық жұмыстың теориялық бөлімінде поэтикалық аударма, аударматануда ақынның поэзиясын орыс және ағылшын тілдеріне аударуда, түпнұсқа және аударма мәтіндерінің мағыналық-құрылымдық сәйкестігін анықтауда, аудармада қолданылған түрлі әдістердің берілу мәселелерін қарастыратын заманауи теорияларды саралау мақсатында ақпаратты жинақтау, дереккөздерді жинау барысында жаппай іріктеу әдісі, жүйелеу әдістері; талдауға түсетін өлеңдерді анықтау үшін Абай өлеңдерінің орыс және ағылшын аудармаларын классификациялау және интерпретациялау әдістері; Абай өлеңдерін орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармаларында түпнұсқа және аударма мәтіндерінің мағыналық-құрылымдық сәйкестігінің сақталуын анықтау үшін салыстырмалы-салғастырмалы лексика-семантикалық және түрлі трансформация әдістері; зерттеу нәтижелерін қорытындылап, тұжырымдау мақсатында сапалық және сәйкестік көрсеткіштер әдістері қолданылды.

Диссертациялық жұмыстың теориялық-әдіснамалық негіздерін диссертациялық жұмыста зерттеудің теориялық базасын отандық абайтануда З. Ахметов, Р. Сыздықова, Б. Кенжебаев, Ж. Ысмағұлов, Ж. Дәдебаев, Ә. Тарақов, Р. Садықова, Ә. Жапарова және т.б. еңбектеріне көңіл бөлдік. Поэтикалық шығармалардың аударылу мәселесі бойынша А. Алдаш, А. Жақсылықов, Т. Есембеков, Н. Сағандықова, Г. Қазыбек, Л. Мұсалы еңбектері қарастырылды.

Әлемдік және орыс аударматануы бойынша келесі ғалымдардың еңбектері қарастырылды: В. Гумбольдт, Э. Сепир, Б. Уорф, А.М. Хайдеггер, А.А. Потебня; аударматану ғылыми дискурсынан Ю. Найда, П. Ньюмарк, Л. Венутти, К. Шеффнер, У. Визерман, Ф. Шлейермахер, С. Харви, И. Хиггинс, Ж. Мунэн, А. Нойберт, К. Райс, Г. Фермеер, Дж. Кэтфорд, Э. Прунч, М. Бейкер, К. Норд, И. Гамбиер, Ж. П. Вине, Ж. Дарбельн, А. Мальблан, М. Кронин, С. Басснет, Л.Н. Соболев, Вл. Росселс, Г.Д. Томахин, Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров, Л.С. Бархударов, В.В. Латышев, Я.И. Рецкер, С. Влахов В.Н. Комиссаров, А.Д. Швейцер, Н.К. Гарбовский, М.Л. Гаспаров, С. Флорин.

Лингвомәдениеттану теориясынан А. Вежбицкая, В.А. Маслова, В.Н. Телия, және отандық ғалымдар А.Б. Салқынбай, З.К. Сабитованың зерттеулеріне назар аудардық.

Сонымен қатар, Абай Құнанбайұлы шығармашылығы және оның аудармалары бойынша жазылған докторлық және кандидаттық диссертациялардың мазмұндық-теориялық зерттеулері де кеңінен қолданылды.

Зерттеу жұмысының теориялық және практикалық маңызы.

Зерттеу жұмысында берілген нәтижелер отандық көркем аударма, салыстырмалы әдебиеттану және аударма, лингвомәдениеттану салаларының дамуына өз үлесін қосады. Тіл және мәдениетаралық коммуникация, аударма теориясын өзара байланыста отандық мәнмәтінде жетілдіруге септігін тигізеді.

Поэтикалық аудармада түпнұсқаны жеткізуге түрлі факторлар әсер ететіні туралы, автордың дүниетанымы мен аудармашының тәжірибесіне сүйеніп, түрлі әдістермен дәлелденген теориялық болжамдар жасауға мүмкіндік береді.

Зерттеу жұмысының нәтижелерін аударматану бойынша оқулықтар, оқу құралдары, әдістемелік нұсқаулықтарды жазу кезінде, аударматану, абайтану бойынша т.б. арнайы курстарда өтілетін дәрістер мен семинар сабақтарында пайдалануға болады және жоғары оқу орындарының оқу бағдарламаларының мазмұнына кіретін элективті аударма пәндерін қалыптастыру кезінде, аударматану мен аударма тәжірибесіндегі әдіснамалық жұмыстар үшін пайдаланылуы мүмкін.

Зерттеу жұмысының жаңалығы:

– Абай өлеңдерінің орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармаларында түпнұсқа мен аударма мәтіндерінің мағыналық-құрылымдық сәйкестігін анықтауға негіз болатын теориялық және практикалық әдебиеттер қарастырылды;

– Абай өлеңдерінің орыс және ағылшын аудармаларында түпнұсқа мен аударма мәтіндерінің мағыналық сәйкестігіне жету үшін қолданылған трансформациялар айқындалды;

– Абай өлеңдерінің орыс және ағылшын аудармаларындағы түпнұсқа мен аударма мәтіндерінің семантикалық сәйкестігі талданып, прагматикалық бейімдеу ерекшеліктері көрсетілді;

– Абай өлеңдерінің С. Тілеубаев, Б. Кайрбеков, М. Петров, М. Адибаев, А. Гатов, М. Сұлтанбеков, О. Жанайдаров, А. Қодар, В. Налимов, Ю. Гдовский, З. Пахарукова, В. Киготь, Вс. Рождественский, Д. Роттенберг, А. Глоба, А. Штейнберг, А. Гатов, Д. Бродский, Ю. Кузнецов, М. Зенкевич, М. Сильченко, К. Досжан, А. Жовтис, М. Луконина, Б. Момышұлы, Л. Длигач, М. Тарловский, Э. Шехтман, Р. Маккейн, Том Боттинг сынды аудармашылар жасаған орыс және ағылшын аудармаларына салыстырмалы-салғастырмалы талдау жасалды;

– Абай Құнанбайұлы өлеңдерінің аудармашы Орынбай Жанайдаров жасаған («Абай. Таңдамалы өлеңдер мен поэмалар» атты кітабы бойынша) аудармалары алғаш рет талданды.

– Абай өлеңдерінің орыс және ағылшын аудармаларын талдау барысында түпнұсқа мен аударма мәтіндерінің мағыналық-құрылымдық сәйкестіктері мен кейбір сәйкессіздіктері нақты мысалдармен дәйектелді;

– Абай өлеңдерінің орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармасын зерттеу аясында алынған теориялық және практикалық мәліметтер қорытындыланды.

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар:

1. Поэтикалық мәтінді аудару теориясында өлеңнің мағынасын (семантикасын), авторлық идеясын, құрылымын, ұйқас, ырғақ жүйесін, ұлттық мәдени реңкі мен дәуір рухын аудармада сақтау мәселесі аса өзекті. Көркем туынды аудармасы – тек тілдік бірліктерді алмастыру емес, мазмұн мен пішінді тұтас жеткізетін күрделі үдеріс. Абай өлеңдерінің орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармаларын талдау барысында түпнұсқа мен аударма арасындағы құрылымдық сәйкестіктің жиі бұзылатыны және композицияның толық сақтала бермейтіні анықталды.

2. Абай өлеңдерін аудару – қиын да қызықты шығармашылық үдеріс, өйткені ақын шығармаларының мән-мағынасы терең әрі астарлы, оны түсіну қазақ оқырманына да оңай емес. Сондықтан да тәжірибелі кәсіби аудармашы түпнұсқа мәтінді аудармаға дейінгі талдау жасауы керек. Әрине, аудармашылар мазмұн мен құрылымды сақтауға, ұлттық болмыс, көшпелі тұрмыс, салт-дәстүр, діни нанымдарға қатысты реалиялар мен этномаркерлерді дәл беруге күш салды. Алайда кей жағдайда түпнұсқа мәтінге аудармаға дейін толық талдау жасалмауы салдарынан түпнұсқа мен аударма арасында мағыналық-құрылымдық сәйкессіздік байқалады.

3. Абай өлеңдерінің орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармаларына жүргізілген салыстырмалы-салғастырмалы талдау түпнұсқа мен аударма арасындағы мағыналық-құрылымдық сәйкестіктің әртүрлі тәсілдер арқылы берілетінін көрсетті. Орыс тіліне аударған аудармашылар өлең жолдарын теңеу, сөзбе-сөз аудару, мазмұнын дамыту сияқты әдістермен жеткізсе, ағылшын тіліне аудармалар көбіне еркін құрылымды верлибр тәсілін қолданған. Бұл аудармаларда түпкі мазмұнды сақтауға ұмтылыс болғанымен, тілдік-стильдік ерекшеліктерге сай түрлі трансформациялардың жүзеге асқаны байқалады.

4. Зерттеу барысында Абай өлеңдерінің орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармалары түпнұсқамен салыстырылып, мағыналық сәйкестігі талданды. Нәтижесінде аудармаларда өлеңнің жалпы мазмұны берілгенімен, авторлық идея мен коммуникациялық ниет толық ашылмай, мағыналық-құрылымдық эквиваленттілік жоғары деңгейге жете алмағаны анықталды. Мағыналық-құрылымдық сәйкестік *калькалау, нақтылау, жалпылау, мағыналық дамыту, компенсация, түсіріп тастау, қосу, экспликация* және *сөзбе-сөз* аудару әдістері арқылы жүзеге асқан. Ағылшын аудармаларында *верлибр* тәсілінің (еркін жол) жиі қолданылуы түпнұсқа құрылымының сақталмауына әсер еткен.

5. Абай өлеңдерінің ағылшын тіліндегі аудармалары көбіне орыс тілі арқылы сатылы түрде жасалғандықтан, орысша нұсқадағы қателер ағылшын тіліндегі мәтінде де қайталанатын. Егер аудармашы дайын аудармадан емес, жолма-жол нұсқадан аударса, ақынның негізгі ойын терең түсінуге ұмтылса, нәтиже анағұрлым сапалы болар еді. Аударма алдында мәтінге кешенді талдау жасап, тарихи, семантикалық және құрылымдық ерекшеліктерін ескеру маңызды. Мұндай дайындықтың жеткіліксіздігі аударма сапасына кері әсер етеді және тұрақты бақылауды талап етеді.

Зерттеу жұмысының мақұлдануы. Зерттеу жұмысының негізгі ғылыми нәтижелері мен қорытындылары бойынша отандық және шетелдік басылымдарда, халықаралық ғылыми-теориялық және тәжірибелік конференцияларда 11 ғылыми мақала жарық көрді. Оның ішінде Scopus мәліметтер базасында 2 мақала, ҚР ҒЖБМ Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті бекіткен тізімге енетін журналдарда 3 мақала жарияланды және халықаралық конференцияларда 6 мақала жарияланды.

Зерттеу жұмысының құрылымы. Диссертация кіріспеден, үш тараудан, қорытынды мен пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.